

Homoki Gyula

Ortodoxia és eretnkség. Teológiai közelítések Vályi Nagy Ervin írásaiban

Kivonat

A tanulmány az „ortodoxia” és „eretnkség” témaköreit és problematikájának teológiai vizsgálatát tűzi ki célul Vályi Nagy Ervin írásai alapján. Amellett érvel, hogy a helyes viszonyulás (orthos doxa) keresése az egyházban csakis eszkatologikus dimenzióban, dialogikus módon valósulhat meg, igazi közösségi beágyazottságban. Ennek a megközelítésnek a figyelmen kívül hagyása valamilyen autoritativ és definitív igazság melletti kiállás érdekében veszélyezteti a hitben nyert szabadságot és felelősségvállalást.

Abstract

This paper investigates the complex and troublesome interaction between the concepts of “orthodoxy” and “heresy” in the writings of Hungarian Reformed theologian Ervin Vályi Nagy. Instead of dealing with the historical and social nature of both concepts, the paper is looking for a theological understanding of the terms from an ecclesiological perspective. It argues that the search for the “right belief” (orthos doxa) within the church can be pursued only in an eschatological dimension, dialogically, and within the framework of authentic *koinonia*. By ignoring these aspects in favor of authoritative and definitive claims of truth, there is a real threat to the freedom and responsibility gained in faith.

„A magam részéről csak azt tudom elmondani, hogy amikor az újabb szakirodalmat olvasom, azt gondolom: a jó Isten se tudja – illetve csak Ő egyedül –, mi a dogma és a dogmatika, mi a keresztyén hit igazsága, és hol ez az igazság!” – hangzik el a megállapítás 1986-ban Vályi Nagy Ervin szájából.¹ Aki kicsit is ismerős a mai ókeresztyén teológiatörténeti írásokkal, könnyen magáénak érezheti az idén száz éve született és méltatlanul negligált Vályi Nagy némiképp hezitálónak tűnő

¹ Vályi Nagy Ervin: Dogma, dogmatika – ma. In: uő – Vályi Nagy Ágnes (szerk.): *Min-den idők peremén. Válogatott írások*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest 1993, 242–250, 245. (A továbbiakban: MIP.)

kijelentését. A mímelés szándéka nélkül, de a magam részéről én is csak azt tudom elmondani, hogy amikor az újabb szakirodalmat olvasom, azt gondolom: a jó Isten se tudja – illetve csak ő egyedül –, mi az ortodoxia és mi az eretnecség, miben áll egyik vagy másik koncepció valós természete, egyáltalán, beszélhetünk-e még az ókori források sokadik kritikai újraolvasása után is a keresztyénség normatív lényegéről, vagy pedig ki vagyunk szolgáltatva a történeti esetlegességek hullámai-nak. Ma már vitathatatlan tény, hogy Walter Bauer 1934-es műve, a *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum* teljesen új korszakot nyitott az ógyház hagyományával foglalkozó kutatásokban. Művének központi tézise szerint a keresztyénség a maga legitim formáiként mutatta be azokat az irányzatokat, amelyeket a „niceai ortodoxia” mérőszinórja szerint mindaddig heretikusként, az „eredeti” és „normatív” hagyománytól eltérőnek tartott az egyház közössége. Az elkövetkező évtizedekben – főleg a mű 1971-es angol nyelvű fordításának köszönhetően – Bauer tézise egyre magabiztosabb konszenzussá nőtte ki magát a kutatók körében, s bár sem a megkérdőjelezés, sem pedig a heves tiltakozás hangjai nem némultak el, a baueri módszerrel és következtetésekkel dolgozó írások ma is a fősodort teszik ki a nemzetközi kutatásban.

Jelen írás keretei között még csak felvázolni is lehetetlen ezeknek a történeti munkáknak az érvelését, erősségeit és hiányosságait, azt viszont mindenképp fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az „ortodoxia” és „herezis” körüli tudós csatározások nem pusztán történeti szempontból bizonyulnak fontosnak, de teológiai problémaként is igényt tartanak figyelmünkre. Annál is inkább, hogy a gombamód szaporodó történeti monográfiák és szócikkek olvasása közben szembe-tűnő, hogy voltaképp mindegyik témával foglalkozó írás az igazi vagy az eredeti keresztyénség szcenárióját kívánja prezentálni, s így – ahogyan arra Rowan Williams már a 80-as évek végén rámutatott – egyfajta teoretikus esszencializmus ideája szerint festik meg a keresztyénség kezdeti idejét.² Általánosan fogalmazva két opció közül választhatunk. Egyfelől dönthetünk úgy, hogy a Bauer tézisést ünneplőkhöz csatlakozva az „ortodoxiában” pusztán a konstantini egyház politikai uniformizmusát, egy retorikailag jól konstruált propagandát, esetleg egy kulturá-lisan definiált elvi-gyakorlati megnyilvánulást látunk és láttatunk. Az „ortodoxia” és „herezis” ebben az interpretációs keretben pusztán történeti valóságok, relatív igazságkifejtések, s hogy melyik vallási hittétel érdemli ki a bevett és elfogadott

² Rowan Williams: Does it Make Sense to Speak of Pre-Nicene Orthodoxy? In: uő (ed.): *The Making of Orthodoxy. Essays in Honour of Henry Chadwick*. Cambridge University Press, Cambridge 1989, 1–23, 4.

jelzőt, kizárólag a „győztes” oldaltól függ.³ Másfelől, kitarthatunk azok mellett is, akik kényelmetlenül ódzkodnak a pluralizmus ilyesfajta relativista olvasatától, s így a kritikai történetírás által feltárt – és mára már kijelenthetjük: bizonyított – sokszínűséget pusztán a posztmodern szellemiség visszatükröződésének feleltethetjük meg. Akik így vélekednek, előszeretettel emelik ki, hogy a *Zeitgeist* vezérelte kutatók szépsze igazából tudományos köntösbe bújtatott „metafizikai csata”, ahol diszkreditálni kívánják „a Jézusról mint Úrról, Messiásról és Isten Fiáról szóló bibliai bizonyoságtételt és a keresztyénség abszolút igazságtételeit”.⁴

Dogmatizmus az egyik oldalon, parttalanok tűnő relativizmus a másik oldalon – a kettő között pedig számos szorító kérdés, amelyekkel nemcsak a dogmatörténészeknek, de a rendszeres teológusnak is szembe kell nézni. Miben is áll a keresztyén *orthos doxa*, helyes és igaz vélekedés? Mi az a *hairészisz*, amely eltér ettől a helyes vélekedéstől? Mi különbözteti meg e kettőt egymástól? Ami pedig már a teológiai kérdésfeltevés és válaszkeresés felé terelget bennünket: hogyan viszonyul egymáshoz Isten kijelentése és az egyház róla szóló történeti bizonyoságtétele? Hogyan és milyen módon hivatott felismerni az egyház közössége, melyik tanítás vagy – eredeti értelemben vett – választás, *hairészisz* felel meg az evangélium üzenetének, és melyik bizonyul zsákutcának? Mondanom sem kell, ezek a komplex kérdések túlmutatnak a deskriptív történetírás horizontján és e jelen írás keretein, így a továbbiakban le is mondok annak igényéről, hogy kielégítő választ adjak rájuk. Sokkal inkább Vályi Nagy Ervin írásait alapul véve néhány tisztázó, a válasz felé mutató megfontolást szeretnék öt tételben kibontani, amelyek segíthetnek bennünket abban, hogy a dogmatizmus és relativizmus csapdáit kikerülve, teológiailag reflektáljunk arra, milyen lényeges kritériumok szerint keresheti a mai egyház az Istenről szóló helyes igazodás (*orthos doxa*) irányát a jelen kor által támasztott különféle dogmatikai és etikai kérdésfeltevések labirintusában.

³ Ld. pl. Bart Ehrman: *Lost Christianities. The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*. Oxford University Press, Oxford 2005.

⁴ Így Andreas J. Köstenberger – Michael J. Kruger: *The Heresy of Orthodoxy. How Contemporary Culture's Fascination with Diversity has Reshaped Our Understanding of Early Christianity*. Crossway, Wheaton 2010, 18.

1. Az „ortodoxia” az egyház tévútja, amennyiben az emberitörténeti igazságot Isten igazságával azonosítja

Vályi Nagy kritikus olvasói gyakran jegyezték meg, hogy teológiai gondolkodásában sokkal több a „nem”, mint az „igen”. „Mi, a tanítványaid sokszor úgy éreztük, hogy kimondasz határozott ’nem’-eket, de az ’igen’ már sokkal kevésbé határozott” – konfrontálják volt hallgatói életútinterjújában.⁵ Amennyiben jelen írás is hű akar maradni Vályi Nagy szellemiségéhez, akkor az „ortodoxia” és „eretnység” problémakörének tárgyalásában is előbb a tagadásból kell kiindulnia. Csak a negatívum készítheti elő a pozitív állítás útját, a témára nézve pedig előbb szükséges azt körbejárni, milyen veszélyt vélt felfedezni Vályi Nagy Ervin az egyház által – kortól függetlenül, előszeretettel – hangsúlyozott „ortodoxia” koncepciójában.

Köztudott, hogy Vályi Nagy a diktatúra gyermeke és peremre – „minden idők peremére” – szorítottja volt, s bár nem tisztünk pszichológiai magyarázatokat konstruálni az életművét vizsgálva, tagadhatatlan, hogy egyéni benyomásai és életeseményei sok tekintetben markáns nyomot hagytak teológiai tájékozódásán. A bázeli szisztematikus, Vályi Nagy egyik állandó „beszélgetőpartnere”, Heinrich Ott éppen erre a már-már magától értetődő kapcsolódásra mutat rá magyar teológustársa prédikációit vizsgálva, amikor kijelenti, hogy a Vályi Nagy teológiája és személyes élete közötti nagyfokú permeabilitás teszi igazán autentikussá igehirdetéseit és teológiai megnyilatkozásait.⁶ „Semmi nem volt tőlem annyira idegen, mint a magabiztos, vagy ne mondjam, fanatikus igenlés... Tudom, hogy féloldalasság, hogy a ’nem’ volt erősebb bennem, noha a mélyen lévő ’igen’, mint a nehezek a vitorlás hajón, az megvolt, de nyilvánvalóvá azért a ’nem’-ben váltak a nyilatkozataim, mert ösztönösen, nagyon mélyen féltem a fanatikus biztonságtól”, hangzik válasza a fentebb idézett szembesítő kérdésre.⁷ A „határozott igen”-től való elzárkózása mélyen gyökerezik a sokszor saját bőrén tapasztalt autoritatív totalitarizmus és az azt kiszolgáló egyházi igenlés elutasításából. A *Deutsche Christen* elleni barthi, barmeni és bonhoefferi ellenállás szellemisége egyértelműen hatott Vályi Nagy teológiai *ars poeticájára*, és az 1948-as fordulatot követő hazai viszonyok között a szocialista diktatúra programját igazoló református „ortodoxiával” szembeni kritikájában is jól

⁵ Vályi Nagy Ervin: Curriculum és teológia. In: *MIP*, 8–40, 35.

⁶ Heinrich Ott: Gedanken zu Ervin Vályi Nagys Predigtweise. In: Ágnes Vályi-Nagy (Hrsg.): *Geschichtserfahrung und die Suche nach Gott. Die Geschichtstheologie Ervin Vályi Nagys*. Kohlhammer, Stuttgart 2000, 169–175, 169.

⁷ Vályi Nagy Ervin: *Curriculum és teológia*. 35.

kimutatható. Az 1955-ben keletkezett *Isten vagy történelem* c. tanulmányában határozatosan leplezi le a szolgáló egyház teológiáját megkomponáló egyházkormányzat hamis premisszáját, amelynek fatális tévedése, hogy az emberi-történeti döntést az Isten döntésével azonosította: „Ebből a rettenetes összetévesztésből származik az a szinte elviselhetetlen biztonság, ami kiérződik az egyházi vezetés megnyilatkozásaiból. Abszolút biztonság, mivel hát ezek csupán az isteni döntés kivitelezői.”⁸ Az egyház mindenkori hübriszének tudható be, amikor a saját, esetleges, pillanatnyi és átmeneti igazságfelismerését az örök Isten örök igazságával azonosítja, majd ezt a vakbuzgó megfeleltetést kizárólagos, exkluzív „ortodoxiaként” tünteti fel. Vályi Nagy szerint ez a hübrisztikus attitűd pusztán logikai következménye a kijelentés és a történelem megfeleltetésének, amely koronként más és más előjellel, de állandó kísértésként jelentkezik az egyház gondolkodásában és életében. Egyfelől, az óegyházi tanfejlődés korai szakaszában, közelebbről a deuteropáli kozmikus krisztológiában és a görög apologéták Logosz-krisztológiájában detektálja az első jelentős lépcsőfokokat a „világ” (ekkor még *phüszisz*-értelemben) és a kijelentett „igazság” szintézisének megkonstruálásában. A sztoikus gondviselési hit közvetítésével Krisztus „világértelmezési elvé” vált,⁹ s amikor az üldöztetést követően az impérium nyílt békejebbet nyújtott az egyháznak, egyértelmű volt számára, hogy a „kairosz”-t isteni szándéknak tartsa. A konstantini fordulat utáni hivatalos udvari teológia hosszú távon szavatolta a *Weltgeschichte* és a *Heilsgeschichte* azonosítását, ezzel együtt pedig az egyház monopol helyét az „idők jeleinek” üdvtörténeti interpretációjában. Overbeck és Nietzsche elevenbe vágó kritikái gyakran visszatérő vonatkoztatási pontok Vályi Nagy számára ennek a hamis megfeleltetésnek és az ebből fakadó világigenlő, a mindenkori hatalmat és fennálló rendet validáló egyházi gondolkodásnak a leleplezésében, amellyel az egyház szükségképpen lemondott másvilági orientációjából fakadó kritikai szerepvállalásáról. De a reménységteológiából táplálkozó modern „világteológiák” bírálatában is ugyanezt a megfeleltetésből fakadó egyértelmű igenlést utasítja el. „A hajdani ’világ-teológusok’ konzervatívok voltak, megoltották a Lélek tüzét, domesztikálták az evangéliumot. A maiak progresszívek, mivel a ’világot’ elsőrenden nem ’phüszis’-nek, ’naturá’-nak, természetnek értik, hanem társadalmi folyamatoknak (*Metz, Moltmann*), amelyek befolyásolhatók, irányíthatók és megváltoztathatók.”¹⁰ A meglévő társadalmi-gaz-

⁸ Vályi Nagy Ervin: *Isten vagy történelem*. A mai református egyházkormányzat premisszáiról. In: *MIP*, 43–57, 44.

⁹ Vályi Nagy Ervin: *Isten mindenhatósága és erőtlensége*. In: *MIP*, 68–80, 77.

¹⁰ Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1984, 167–168.

dasági-politikai rend forradalmi megváltoztatását zászlajára tűző és aktivizmusba torkolló teológiai irányzatok Vályi Nagy számára ugyanolyan téves teológiai premisszából indulnak ki, mint a meglévőt szentesítő affirmatív állásfoglalások, éppen ezért „óva int a történeti-teológiai gondolkodás minden olyan formájától, amely a megtapasztalt történelem mindenkori tényszerűségét vagy tervezett menetét Isten cselekvésével teszi egyenlővé”.¹¹

Vályi Nagy Ervin lényeglátó elemzései rámutatnak arra, hogy a magabiztosan hangoztatott „ortodoxia” alapvetően tévút, amennyiben azt az egyház – önös vagy politikai érdekből – egyedüli és kizárólagosan járható útként tünteti fel. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az egyház ne ismerhetne fel és hirdethetne dogmatikai vagy etikai igazságokat a történelem bizonyos pontjain, de nem engedhet a gőg kísértésének, hogy az *általa* felismert igazságot metafizikailag igazoltnak vagy objektívnak tüntesse fel. Az egyház kimondhatja az apostolokkal együtt: „Mert tetszék a Szentléleknek és nekünk...” (ApCsel 15,28); kijelentheti az ógyházi atyákkal közösen: „Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk...” (*Kalcedóni Hitvallás*) – de állításából nem vonhatja ki saját magát mint állító alanyt, mintha megfogalmazásai direkt isteni közlések lennének.

Az egyház tudja, hogy a történelemben vetett valóságként az eszkaton felé menetel, s ebben az eszkatológiai vándorlásban a „színről színre” látás bekövetkeztéig – Vályi Nagy gyakran idézett kifejezésével élve – minden emberi-történeti igazság *ἐκ μέρους*, töredékes és részleges (vö. 1Kor 13,9kk). Ha a „teljes igazságot” csakis az eszkatológiai reménység horizontján kémlelhetjük, ebből az következik, hogy „soha nem vagyunk csalatkozhatatlanok. Nem egy klerikális szintézis abszolútumának vagyunk a papjai, hanem azé az igazságé, amelyet hiszünk és remélünk.”¹² Ez a józan felismerés óvja meg az egyházat attól, hogy triumfalista szólalomokkal ünnepelje az éppen fennállót és aktuálist, vagy a forradalom első sorában harcoljon egy újabb átmeneti ideológia igazságáért. S ez az eszkatologikus horizont az, amely új alapértelmet kölcsönöz az „eretnekség” fogalmának is. A fanatikus biztonságtól és határozott igenléstől ódzkodó Vályi Nagy többször is rámutatott arra, hogy értelmezésében az „eretnekség” nem is annyira egy adott tantétel hamis tartalmára vonatkozó megjelölés, mint inkább a tartalmat közvetítő emberi elbizakodottság leírása: „Eretnekség minden más út elvi kizárása és a másik lejáratása”;¹³ „Teológi-

¹¹ Fazakas Sándor: Vályi Nagy Ervin teológiájának aktualitása. *Collegium Doctorum* 19 (2023/1), 103–120.

¹² Vályi Nagy Ervin: Igazság és történelem. In: *MIP*, 81–88, 86.

¹³ Vályi Nagy Ervin: A következtetlenség dicsérete. In: *MIP*, 143–152, 152.

ailag eretnekségnek tekinthető az az eljárás, amely az egyház valóságát egyetlen elemre, egyetlen történelmi megjelenési formájára redukálja, s aztán kijelenti: *Extra Ecclesiam nulla salus* –, vagyis: ezen az általunk meghatározott egyházon kívül nincsen üdvösség”.¹⁴ Az „ortodoxia”, amennyiben valóban helyes vélekedés akar maradni, csakis eszkatologikus perspektívában helyezheti el saját magát úgy, hogy közben kötelezi magát a távolságtartásra mindazzal szemben, ami „el fog töröltetni”. A véges és végtelen különbözőség összemosisával vagy eltörlésével, a kisbetűs igazságok és az Igazság összekeverésével mindig az „eretnekség” csapdájába eshet, mert – a *hairészisz* eredeti értelmében – téves választás mellett kötelezi el magát: önmagát állítja Jézus Krisztus helyett.

2. Az „ortodoxia” tévút, amennyiben elszakad a *doxa* tárgyától

Az „ortodoxia” kifejezésben található „doxa” elsődleges köznyelvi értelemben véleményt, filozófiai tételt jelölt, ugyanakkor az Isten népe terminológiájában mindig a felséges Isten dicsőségét volt hivatott kifejezni. „Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget!” (δοτε αὐτῷ δόξαν), hangzik az egyértelmű felszólítás (Jel 14,7). Ennek figyelembevételével kell kijelentenünk, hogy az „ortodoxia” tévút az egyház számára, amennyiben elszakad a „doxa” végső tárgyától, Jézus Krisztustól. Vályi Nagy Ervin tisztában volt vele, hogy az első „ortodox” dogmák korántsem az elméleti ismeret (*notitia*) tételes kifejezéseiként álltak elő, sokkal inkább az egy Isten Jézus Krisztusban kijelentett dicsőségét megéneklő himnuszok voltak, amelyek minden esetben az egyház istentiszteleti kontextusában (liturgia, katechézis stb.) kaptak helyet. Vályi Nagy egyértelmű torzításként és torzulásként értékeli az ógyházi dogmafejlődésben azt a folyamatot, amikor is az eredetileg doxologikus istentiszteleti hitvallások univerzális érvénnyel bíró tételes kijelentés-propozíciókká váltak: „kezdetben volt a 'hisszük és valljuk' (a *homológia* és *doxológia*), utána következett, második állomásként a 'hisszük, hogy a keresztyéneknek ezt és ezt kell vallaniuk', végül pedig, viszonylag korán, már 500 körül fölbukkan a tipikus, az 'igazi', a veszedelmes dogma-definíció: 'aki üdvözülni akar (*qui vult salvus esse*), annak meg kell tartania a katolikus hitet””.¹⁵ Vályi Nagy egy percig sem engedett a dialektika-teológia krisztocentrikusságából, és ugyanilyen egyértelműséggel utasít

¹⁴ Vályi Nagy Ervin: Ekkleziológiai kérdések a mai teológiában. *Theologiai Szemle* 13 (1970/5-6), 142–148, 147.

¹⁵ Vályi Nagy Ervin: *Dogma, dogmatika – ma*. 248.

totta el azt az objektivizáló dogmatizmust, amely nem a Jézus Krisztus dicsőítésének aktusából született. A triumfalista-affirmáló egyház a világ *szkémáját* dicsőíti, a forradalmi teológiák pedig a kontextust istenítik – a két véglet között az egyház saját, „ortodox”, helyes viszonyulásának orientációjában mindig a megfeszített Krisztusra néz. Az „ortodoxia” „doxa”-ja egyedül őt illeti, és a helyes tanbeli vagy etikai következmények, derivatív igazságok csakis a kereszt teológiájából származhatnak: „Vennünk kell magunknak a bátorságot, hogy hitünkben és reményiségünkben *doxologikusan* beszéljünk az igazságról, számot adva Jézus Krisztusról mint az üdvösségről”.¹⁶ Ellenkező esetben „a tanítássá merevedett dicsőítés elveszti eredeti jelentését, és oda vezet, hogy ’eltűnik szeme elől e föld, minden kibékíthetelenségével egyetemben’”.¹⁷ A keresztyén igazságkeresés és ennek kinyilvánítása csak akkor lehet keresztyén, és csak akkor lehet *orthos doxa*, ha semmi másról nem akar tudni, csak Krisztusról, róla is mint megfeszítettről (vö. 1Kor 2,2). Igények, követelések ostromolhatják az egyházat, s az egyházban megjelenhet a makacs ellenállás, elzárkózás, vagy éppen ellenkezőleg, a megfelelés és hasonulás vágya, de az a közösség, amely enged a „néki adjatok dicsőséget!” imperatívuszának, tudja jól, hogy emberi-történeti igazságának artikulálásában nem adhat helyet másfajta fókuszoknak.

3. Isten igazságának perszonalisztikus értelmezése a hit szabadságába emeli az embert

Ha az igazságról vagy igazságkeresésünkről csakis eszkatológiai módon és a doxológia erőterében beszélhetünk, rögtön hozzá kell tennünk: erről az igazságról csak mint személyes igazságról adhatunk számot. Vályi Nagy az ún. szekuláris teológiák teista isteneszményét kritizálva éppen azt veti az irányzat képviselőinek szemére, hogy hűtlenné lettek a bibliai tanúságtételhez, amikor egy megfoghatatlan, távoli, a szekuláris világban titkon működő Istenről beszélnek, aki semmiféle személyes viszonyban nem áll az emberrel: „Isten létének általában történő, ’teisztikus’ állítása annyira semmitmondó, hogy teljesen alkalmatlan a cselekvés maximájának szerepére”.¹⁸ Az ilyenfajta vélekedés elfeledkezik arról, hogy Istenről sohasem ontológiai princípiumként beszél a Szentírás (mint aki „van”), hanem olyan *személyről*,

¹⁶ Vályi Nagy Ervin: *Igazság és történelem*. 85.

¹⁷ Vályi-Nagy Ervin: A forradalom teológiája és a világ teológiája. In: *MIP*, 133–142, 134.

¹⁸ Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok*. 83.

aki aktívan részt vesz az ember és saját népe életében (aki „jön”).¹⁹ Az ember hitben találkozik ezzel az Istennel, és ennek a hitbéli találkozásnak legbensőségesebb eredőjét nem az intellektuális megértés és igaznak tartás aktusában, hanem a bizalmi viszonyulásban (*fiducia*) kell meghatároznunk.²⁰ A 139. zsoltár szép exegézisében szintén ezt a sarkalatos megállapítást bontja ki Vályi Nagy, amikor arról beszél, hogy a biblia gondolkodás – szemben a korabeli teremtésmítoszok mitikus isteneivel – Istenről mint megszólítható *Te*-ről tesz bizonyosságot, vagyis „nem célja, hogy a személyest... a személytelenbe, a-perszonálisba emelje, föloldja valamilyen semleges ontológiába”.²¹ Mindebből a teológia feladatáént az következik számára, hogy „az egész valóságot perszonalisztikusan értelmezze”.²² Isten kijelentése tehát nem objektív propozíciók összessége, információ, adathalmaz, hanem a Jézus Krisztusban közöttünk lakozó személyes Isten önmegmutatkozása, akivel az ember hitben találkozik. Ettől a perszonalista felfogástól távol áll a személyeskedés és érzelmi egocentrizmus, sokkal inkább a reformátori hitértelmezés egzisztenciális aktusa köszön vissza benne. Csakis ez a személyes igazság (*Personalwarheit*) az, amely fordulatot, *metanoiát* képes előidézni az emberben, „amely a létünket megszabadítja és megerősíti, amely a valóságot megváltoztatja és megteremti számunkra a történelem egységét, miközben értelmet ad történelmi tapasztalásainknak”.²³ A bibliai igazságfogalomtól mi sem áll távolabb, mint a legális szemlélet vagy a tényekre támaszkodó bizonyításvágy: „nem az észlelés, a képzet vagy az állítás helyességét (*orthotész*)” jelenti, hanem a görög *alétheia* értelmében „a valóság leleplezését vagy feltárulását”.²⁴

A görög metafizika objektívizáló nyelve helyett Vályi Nagy Buber perszonalista nyelvén szólal meg közöttünk ma is, aki annak idején karakterisztikusan hangsúlyozta, hogy az *Én* és a *Te* a kegyelem aktusában találkoznak igazán: ebben a kegyelmi találkozásban – a mágikus hatni akarással szemben – semmiféle kényszerűség nincs.²⁵ Isten, a személyes *Te*, nem nyomja el az emberi személyt, hanem felszabadítja a hitbizalom légkörében az igazság megélésére és cselekvésére.

¹⁹ Uo. 86.

²⁰ Uo. 91.

²¹ Vályi Nagy Ervin: Isten – feneketlen mélység és ős-alap? Bibliatanulmány: 139. zsoltár. In: *MIP*, 297–301, 299.

²² Uo.

²³ Vályi Nagy Ervin: *Igazság és történelem*. 85.

²⁴ Vályi Nagy Ervin: „El destino del hombre.” In memoriam Néstor Antonio Mayo. In: *MIP*, 275–278, 277–278.

²⁵ Ld. Martin Buber: *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel, Európa, Budapest 1994, 98kk.

A jelenvaló világban nem kerülhetünk birtokosi viszonyba az igazsággal, sokkal inkább az egyetlen Igazsággal történő találkozásban születhetünk újjá – immár felelős személyként. Ebben az összefüggésben a hit soha nem válik garanciává, mintha mi már minden igazságot ismernénk és bírnánk, hanem olyan bizalommal szelídül az emberi megismerés vágya, amelyben tágas tér nyílik arra, hogy az ember az adott helyzetben, de mindvégig Isten előtt legyen kész számot adni a benne lévő reménységről, s ennek fényében cselekedjen megfelelő módon.

Vályi Nagy mindezt sajátos követésetikájának kifejtésében hangsúlyozta talán a legkövetkezetesebben, amikor kiemeli, hogy a hit szabad felelősségvállalásában az ember „újra meg újra annak az Igében jövő Jézus Krisztusnak tartozik számadással, aki nem falazható be a világ struktúrájába”.²⁶ Igazat adhatunk azoknak, akik egyként emelik ki, hogy Vályi Nagy etikai gondolkodásában a keresztyén ember Krisztus-követése a Krisztussal történő egzisztenciális találkozásban kezdődik, s a „Krisztusban maradás” aszketikus praxisában bontakozik ki.²⁷ Nem mérészség talán az egyház igazságkeresésére is vonatkoztatni ezt az etikai paradigmát. Frances M. Young egyik tanulmányában kifejti, hogy az óegyházi írók számára a dogmák sohasem absztrakt tanítások és statikus kifejtések voltak, hanem a személyes és közösségi lelki-szellemi formálódás és aszketikus életgyakorlat irányjelzői.²⁸ A nyugati gondolkodás számára evidensnek ható megkülönböztetés az ész és a szív, az érzelmi és értelmi megértés, a teológia és vallásos tapasztalás között a kezdetekben még nem hatott olyan élesen az egyház közösségére. Mit jelenthet mindez az „ortodoxia”, a helyes viszonyulás útját kereső egyház számára? Olyan kreatív útkeresést, amely nem elvekhez, normákhoz, kontingens értékekhez, tanhoz kíván görcsösen ragaszkodni, hanem testestől-lelkestől, ésszel és szívvel arra figyelni, aki az út, az igazság és az élet. Vályi Nagy tisztában volt azzal, hogy az általa vázolt „következetlen” teológiai és etikai tájékozódás magában hordozza a bukás lehetőségét, és a biztonságos kereteket nyújtó és végmegoldást kínáló normativizmus helyett soha fel nem oldódó és paradoxonokkal telített útra tereli az embert. Ha a szabad és felelős engedelmisségben fenn is áll a bukás lehetősége, az, aki hisz a

²⁶ Vályi Nagy Ervin: Teológia – igazolás vagy nyitás? Valódi változás vagy ugyanaz másként? In: *MIP*, 121–132, 132.

²⁷ Fazakas Sándor: i. m. 115.; Rainer Fischer: Kevesebb program, tágasabb perspektíva: Vályi Nagy Ervin apologetikus, prófétai és aszketikus teológiája német szemmel. *Collegium Doctorum* 19 (2023/2), 192–209, 200.; Szűcs Ferenc: Vályi Nagy Ervin etikája. *THÉMA* 1 (1999/4), 1–10, 3.

²⁸ Frances M. Young: *Paideia and the Myth of Static Dogma*. In: Sarah Coakley – David A. Pailin (eds.): *The Making and Remaking of Christian Doctrine: Essays in Honour Of Maurice Wiles*. Oxford University Press, Oxford 1993, 265–284.

bűnök bocsánatában és a feltámadás reménységében, tudja, hogy „a tragikum sohasem lehet végső érvényű”.²⁹

4. Az 'ortodoxia' ekkleziológiai elvként csak dialogikus és kollektív módon valósulhat meg

A bevezetőben szó esett már arról, hogy az „ortodoxia” és „eretnokség” természetéről folyó történeti viták sok esetben valójában a keresztyénség (közvetve pedig a keresztyén egyház) lényegét hivatottak tisztázni. Vályi Nagy Ervin teológiai módszerére, közelebbről pedig ekkleziológiájára nézve kétségtávolú igaz, hogy az egyház lényegét számára a dialógus jelenti. Erre utal már tényszerűen doktori értekezésének címe is: *Das dialogische Wesen der Kirche*. A dialógus a dialektika-teológia logikáját követve Istenből és a krisztusi üdveseményből indul ki, az egyház pedig saját valóságában maga a válasz, a felelet a hívásra: „az egyház dialógus, és a dialógus az egyház életgyakorlata”.³⁰ Ha a „helyes vélemény” („ortodoxia”) és „helyes cselekvés” („ortopraxis”) útját keresi az egyház, nem válthat monológra, hiszen ezzel saját lényegét tagadná meg. A *communio viatorum* közösségében nincs helye elnyomó egyoldalúságnak, vallja Vályi Nagy, sőt, mint láthattuk, teológiai értelemben eretnokségként bélyegzi meg azt a kirekesztő magabiztosságot, amely a saját véleményéhez szabva jelöli ki az „ortodoxia” kereteit. Az egyház dialogikus természete nyitottságot feltételez; nem elvtelen, saját karakterisztikumát szégyellő vagy tagadó nyitottságot, hanem a „jobbra taníttatás” vágyának gyakorlati megvalósulását. „Elsősorban azonban nem kritizálnunk kell, hanem meghallgatnunk” – adja meg saját vizsgálódásának metodológiai kulcsát a teológiai irányzatokról szóló ismertetésében.³¹ Ez a meghallgatási szándék, vagy ahogy Bogárdi Szabó István jellemzi, „szolidáris és kritikai partnerség”³² minden írásában hermeneutikai alapállásként valósul meg. Ennek fényében nem meghökkentő, hogy a világgal történő – és általa kötelező érvényűnek tartott – párbeszéd aktusából számúzi a polemikus és apologetikus szándékot,³³ aszketikus szemléletű etikájában pedig a

²⁹ Vályi Nagy Ervin: *Evangélium és etika*. In: *MIP*, 181–185, 185.

³⁰ Vályi Nagy Ervin: *Das dialogische Wesen der Kirche*. In: uő – Heinrich Ott: *Kirche als Dialog. Protestantische Erwägungen zur Lehre von der Kirche*. Friedrich Reinhardt Verlag, Basel 1967, 9–108, 21.

³¹ Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok*. 127.

³² Bogárdi Szabó István: *Módszer és rendszer Vályi Nagy Ervin teológiájában*. *THÉMA* 1 (1999/4), 43–50, 46.

³³ Vályi Nagy Ervin: *Das dialogische Wesen der Kirche*. 51–52.

hit autentikus alakjának a „hit fegyelmében gyökerező világhoz való fordulást” nevezi meg.³⁴ Nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is dialogikus módon figyelte a kultúra, a művészetek és az irodalom kiváló kérdezőit, akik érzékeny szeizmográfként észlelték és fogalmazták meg a világ és a kortárs ember egzisztenciális kérdéseit. Az eredendően missziói természetű egyház nem zárkozhat el ezeknek a hangoknak a meghallásától, sőt, Barth nyomán Vályi Nagy a kritikus emberismeretet a *nota ecclesiae* egyikének is tartja.³⁵

Az egyház dialógusa azonban nemcsak – szűk értelemben – a világgal való párbeszédet takarja, hanem a saját életében is kibontakozó folyamatot. Az egyház igazságkeresésében nem kerülhető meg a dialógus kollektív jellegének hangsúlyozása. Ha az egyház valóban az „igaz hit egyességében” kihívottak gyülekezete, akiket Krisztus Szentlelke és igéje által vezet, akkor mindenféle igazságkeresés kudarcra van ítélve, ha abban nem vesz részt a párbeszéd (vagy inkább kvadrológus) minden résztvevője: Krisztus, Szentlélek, gyülekezet, ige. Az egyházon belüli igaz dialógus elképzelhetetlen azonban igaz *koinónia* nélkül: nemcsak együtt lakozni, de együtt beszélgetni sem lehet, csak ha a testvérek egyetértésben vannak (Zsolt 133,1). Vályi Nagy egy olyan *koinóniát* vizionál, amelyben szükséges, hogy „az 'én' és a 'te' részesedjenek a mindkettőt átfogó és transzcendentáló ügyben, hogy ily módon közösségük legyen egymással”.³⁶ A „szeressétek egymást!” csak a „maradjatok meg énbennem!” felszólításnak engedve hangozhat el, s csakis ez a *koinónia* bizonyulhat olyan biztonságos helynek, ahol az „én”-nek nem kell félnie attól, hogy megossza igazságkeresésének kegyelem szerint neki adott eredményeit. Ha félnie kell, ha rettegnie kell, ha nem mondhatja el, mert tart az elhallgattatás, a kiközösítés, az üldözés vagy mellőzés veszélyétől – ott a monológot folytató nárcisztikus egyház diktatúrájában fuldoklik a hívő ember. A dialógus tágas teret nyit, hiszen a Szentlélek tekintélye nem hallgattatja el a *communio sanctorum* egyetlen „aprószentjét” sem. Félni mindig a – Vályi Nagy terminusaival élve – végső megoldás mítoszt és pragmatizmust propagálóktól kell, nem pedig attól, akinek a keblére a szeretett tanítvány még a fejét is lehajthatja. Ennek a különösen szép koinonikus és dialogikus közösségnek a paradigmáját vélte felfedezni a kegyelmi ajándékokról szóló apostoli tanításban (1Kor 12–14). Pál nyomán kifejti, hogy a karizma mindig egyedi, hiszen az ember saját „kegyelmi” részét és megajándékozottságát

³⁴ Vályi Nagy Ervin: Hogyan ölt ma alakot a hit? Időszerűtlen perspektívák a keresztyének világhoz való viszonyáról. In: *MIP*, 195–205, 204.

³⁵ Vályi Nagy Ervin: *Das dialogische Wesen der Kirche*. 50–53.

³⁶ Vályi Nagy Ervin: Elidegenedés és közösség. In: *MIP*, 174–180, 180.; Vö. Dietrich Bonhoeffer: *Közösségben*. Ford. Boros Attila. Harmat, Budapest, 2013, 13.

jelenti, ugyanakkor ez a „saját” csakis a *másik* építését szolgálva tölti be igaz funkcióját:

„A karizma mindig ajándék és feladat, kegyelem és szolgálat! A hit nekem adott mértéke, az én Krisztusban részesedésem törvénye tesz szabaddá, kötelez és képesít az engedelmességre. A *krisztológia* – a pneumatológián és az ekklesiológián át – az *etikában* konkretizálódik. Ennek az etikának *szofroszünéjéhez*, józanságához hozzátartozik, hogy miközben igyekszem betölteni a *magam* mértékét, helyt adok magam körül a *másféle* ajándékok érvényesülésének, sőt rá vagyok utalva azokra! Koncentráció és nyitottság! Az én sajátos ajándékom – s így a lehetőségem és kötelességem – feltételezi a többiekét. Az egyén és a közösség, az egyes hívő és a hívők közössége nem kerülnek konfliktusba, ha minden tag megbecsüli a rábízott drága kincset, de nem gondolja azt, hogy ő birtokolja a Krisztus egész teljességét. Ellenkezőleg: miközben a saját mértéke betöltésére szorítkozik (és ez valójában tágas tér!), hálával, tisztelettel néz a Krisztusban más mérték szerint részesedőkre, sőt, szeretetben járva még az is megtörténhetik, hogy azokat magánál különbnek tartja... (Fil 2,3).³⁷

A kegyelem megajándékozottjai (a bibliai értelemben vett „karizmatikusok”) tehát olyan kölcsönös egymásrautaltságban élnek, amelynek alaphangja a dialógus. Az egyház igazságkereséséről szólva pedig ezt az alapelvet nem lehet eléggé hangsúlyozni. A különböző meggyőződésekre való ráatalálás és ezek ütköztetése kikerülhetetlen az egyházon belül, sőt, a kontroverzia a tanítványok első zúgolóadásaitól kezdve mind a mai napig alapélménye az egyház közösségének. Ugyanakkor az eszkatologikus igazság megjelenéséig a *koinónia* valóságában – talán csak ott egyedül – az egyes tagok képessé válnak felismerni, hogy önön részesedésük az igazságban nem törli el vagy vitatja el a különbözőség jogát a másiktól, hiszen „ugyanaz az Isten, aki cselekszik mindenkiben” (vö. 1Kor 12,6). Vályi Nagy többször is aláhúzza, hogy az egyháznak és a hívő embernek együtt kell élnie az apóriákkal és paradoxonokkal, hiszen „a keresztyén hit nem merül ki egyetlen egyoldalú felfogásban sem”.³⁸ „A hit lényege szerint minden más, csak nem ’végmegoldás’”,³⁹ és bármilyen autoritatív kísérlet az eldönthetetlen kérdések és viszonyulások egyszer és mindenkorra érvényes tisztázására erőszakot tesz a hitben kapott szabadságon. Egyre inkább polarizálódó világunkban az egyházon belül is szűkülni látszik a tér

³⁷ Vályi Nagy Ervin: A karizmákról szóló tanítás krisztológiai aspektusa. *Theologiai Szemle* 24 (1981/6), 334–336, 336.

³⁸ Vályi-Nagy Ervin: *A forradalom teológiája és a világ teológiája*. 142.

³⁹ Vályi-Nagy Ervin: *A következtetlenség dicsérete*. 143.

az őszinte és nyitott dialógusra. Fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy vajon ez az állapot nem éppen az *igazi* – és nem csak ünnepnapokon vagy rendezvényeken demonstratív módon kirakatba állított – *koinónia* megélésének hiányából fakad-e. A sokféle „ügy” mentén pártoskodó és szakadozó (vagy már szakadt?) egyház közösségéhez tartozók számára nem ezek az „ügyek” megszabadításunk és üdvösségünk tárgyai: nem egyik vagy másik szociáletikai vélemény feszített meg értünk, és nem egyik vagy másik politikai oldal nevére kereszteltettünk meg (vö. 1Kor 1,13). A szétszóródott „én”-ek és „te”-k, akik immár saját elszigeteltségükben csak „mondják a magukét”, csakis egyetlen, „mindkettőt átfogó és transzcendentáló ügyben” részesedve képesek közösségben lenni egymással, s annyi bizonyos, hogy a „kiváltképpen való út” (1Kor 12,31) nem feleltethető meg a kurrens társadalmi-politikai „égető kérdések” melletti feltétlen elköteleződésnek. Igaz *koinónia* nélkül legfeljebb párhuzamos monológok hangzanak el az egyházban, de nem dialógus. Az *orthos doxa*, a helyes vélemény keresésében elengedhetetlen kiindulópont a felismerés, hogy a *communio viatorum* minden tagja együtt és egymással van úton, s csak reménységünk van arra nézve, hogy a Feltámadott mellénk is odaszegődik, együtt jön velünk és előttünk is feltárja az írások igaz értelmét (vö. Lk 24,15kk).

5. A *permanens dokimadzein* elsősorban ekkleziológiai elv az „ortodoxia” és „herezis” viszonyának tisztázásában

Az „ortodoxia” és „herezis” összefüggésében megkerülhetetlen, hogy végül a hit objektív tartalmát érintő „helyes” és „helytelen” viszonyulásokról is szó essen. Vályi Nagy távolságtartása a konkretizmustól korántsem jelenti azt, hogy számára a *fides quae* megfoghatatlan kategória maradt. A dogmát úgy értelmezte, mint amely helyes módon felelteti meg az ember aktuális hitét és cselekvését az abszolút tekintélyű *norma normans*nak: „A dogma: az emberi szó, igehirdetés és tanítás megfelelése az Írásban megbizonyított kijelentésnek”.⁴⁰ Ha pedig írásait nézzük, láthatjuk, hogy nem habozott az egyes – akár múltbeli, akár kortárs – teológiai irányzatokat kritikusan szemlélni, nemegyszer pedig a helyes „megfelelés” hiánya miatt tévútnak bélyegezni. Ugyanakkor némi józan óvatosságot fedezhetünk fel ezekben a kritikáiban, ami az ókeresztyén „klasszikus eretnekségek” esetében jelentkezik a legszembetűnőbb módon. A gnosztikus, markióni irányzat mint koherens világnézet és teológiai rendszer például tévesnek bizonyult Vályi Nagy

⁴⁰ Vályi Nagy Ervin: *Dogma, dogmatika – ma*. 247.

szerint, ugyanakkor eredeti tiltakozása a világ megreformálása mellett ágáló *Frühkatholizismus* ellen sokkal „ortodoxabb” volt a későbbi „ortodox” programnál, amely a már korábban említett elvek mentén beemelte a világ struktúrájába az isteni „igen”-t.⁴¹ A rajongó etikai programmal fellépő, szektás mozgalmak, közelebről is a harmadik századi enkratiták és anachoréták hasonló elbírálás alá esnek,⁴² de még a reménység teológiájának az a törekvése is elismerésre méltó, hogy a konkrét világ és a konkrét ember szükségéit kívánja komolyan venni a teodicea problémájának fényében.⁴³ A kulcsszó, amelyet visszatérően alkalmaz az egyház abbéli törekvésének jelölésére, hogy kritikus távolságtartással elvégezze a „helyes” viszonyulás tanbeli és erkölcsi értékelését, az újszövetségi *dokimadzein*. „Mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg, a gonosz minden fajtájától tartózkodjatok!”, hangzik el az apostol szájából az intés (1 Thessz 5,21–22). Az egyháznak, s különösen az *egyházi* dogmatikának, mindenképp megvizsgálásával kell foglalkoznia, de nem abban az értelemben, hogy monologikus módon totálisan elutasítva mindenre „nem”-et, vagy éppen ellenkezőleg, a teljes hasonulással mindent „igen”-t mond; sokkal inkább a jót Isten jó és tökéletes akaratával azonosítja, míg a gonoszt annak látja, ami – Isten jó és tökéletes akaratával ellentétesnek.

Hiába is várunk receptet Vályi Nagy Ervintől arra nézve, hogy ennek a *dokimadzein*nek pontosan milyen specifikus szempontokat kell a vizsgálódás aktusában megvalósítania – a protestáns teológia vonatkozik a szent *depositum* egzakt igazságtételeinek megszerkesztésétől. Az érteni akarás igyekezet, szögezi le, amely a hitben kapott látást az imádság szellemében érvényesíti a tanítás és praxis területén. Teszi ezt úgy, hogy mindvégig tudatában van: az így megtalált igazság, az így megnyert „ortodoxia” maga is csak egy provizórikus „herezis”, „választás”, amelynek igazságtartalmát az dönti el végső soron, aki ismét eljön, hogy ítéljen élőket és holtakat: „Protestáns talajon a dogma – mint az isteni kijelentés és az ezt hirdető emberi szó megfelelése – *eszkatologikus* fogalom. Ama végső napig, amikor senki sem tanítja majd az ő felebarátját – mert mindnyájan megismernek engem, a kicsinytől fogva a nagyokig’ (Zsid 8,11), soha nem lesz egyértelmű az *isteni* és az *emberi* szó, a *revelatio* és a *doctrina* megfelelései”.⁴⁴ A *dokimadzein* folyamatát tehát nem lehet elválasztani az eddigi elmondottaktól. A helyes megfeleltetésért folytatott diakrízis

⁴¹ Ld. pl. Vályi Nagy Ervin: *A forradalom teológiája és a világ teológiája*. 133–142.; uő: *Nyugati teológiai irányzatok*. 34.

⁴² Vályi-Nagy Ervin: *A következtetlenség dicsérete*. 145kk.; vö. uő: *A szerzetesség újabb protestáns megítélése*. *Confessio* 15 (1991/2), 28–31.

⁴³ Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok*. 114kk.

⁴⁴ Vályi Nagy Ervin: *Dogma, dogmatika – ma*. 249.

– „az egyszerre meghallgatása a másik mondandójának és megpróbálása a saját hitünknek is”⁴⁵ – doxologikus és dialogikus munka, ami nem kizárólag teológiai fakultások elefántcsonttornyaiban vagy zsinati termekben folyik, hanem mindenütt, ahol Krisztussal és egymással, igaz *koinóniában* vannak együtt az egyház tagjai.

Befejezés

Végszóként tartózkodnék attól, hogy direkt módon aktualizáljam Vályi Nagy szavait. Úgy gondolom, nem szükséges különösebben bizonyítani, hogy az „ortodoxia” és „eretnekség” komplex teológiai problémaként mindig aktuális érvényű. A „biblikus”, „hitvallásos” vagy „keresztvény” jelzőkért (sokszor immár a virtuális térben) ma is ádáz küzdelem folyik. Mindenkori kísértés, hogy az egyház, s benne a teológus, gyorsított eljárásban egzakt és rendíthetetlen, biztos megoldások mellett foglaljon állást, saját eredményünket igaznak, másokét hamisnak bélyegezve. Vályi Nagy Ervin örökségét arra nem használhatjuk, hogy kizárólagos, exkluzív feleleteket konstruáljunk írásaiból, abban viszont kétségtávol eligazít, hogy a szélsőségek között *helyes* irányt tartsunk. A Vályi Nagy-féle teológiai gondolkodás megszabadít bennünket attól a kényszertől, hogy „mindent” tudjunk, vagy ami még rosszabb, „mindent jobban” tudjunk, ehelyett perspektívát nyújt ahhoz, hogy távolságot tartsunk mindenféle olcsó megfeleltetéstől. Igen, végső soron még saját öngizoltságunktól is...

45 Bogárdi Szabó István: Vályi Nagy Ervin a tanító. *Collegium Doctorum* 19 (2023/2), 210–220, 218.